
УДК 373.3-051:378.046-021.68

Юрій Мельничук,
*Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький*

ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Стаття присвячена проблемі реалізації компетентнісного підходу у вищій школі. Проаналізовано сутність компетентнісного підходу. Виокремлено різновид професійної компетентності – рефлексивну компетентність. Сформульовано визначення рефлексивної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Ключові слова: *компетентність, рефлексивна компетентність, майбутні офіцери-прикордонники, професійна підготовка, рефлексія.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема професійного розвитку та неперервної самоосвіти і самовдосконалення майбутніх фахівців в Україні набула актуальності у зв'язку із кардинальними трансформаціями мінливого сучасного суспільства, появою нових демократичних умов, що забезпечують зміни в національній системі освіти.

З-поміж соціальних інститутів, що переживають трансформаційні процеси, на особливу увагу заслуговує правоохоронна система, зокрема Державна прикордонна служба України. Актуальним є формування компетентних фахівців прикордонного відомства, здатних якісно та конструктивно розв'язувати професійні завдання, сумлінно їх виконувати.

© Юрій Мельничук

Формування конкурентноспроможного фахівця передбачає його вдосконалення як суб'єкта професійної діяльності впродовж усієї професійної діяльності, що вимагає детального аналізу змісту та алгоритму професійного становлення майбутнього офіцера-прикордонника, формування його компетентності.

На особливу увагу заслуговує проблема удосконалення професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, формування ключових компетентностей, зокрема рефлексивної, оскільки це впливає на професійну діяльність офіцерів-прикордонників, на адекватність та вчасність реакції на проблемну ситуацію, сприйняття інновацій у професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Учені Л. Гончаренко, А. Зубко, О. Онаць обґрунтували в своїх наукових працях теоретичні та методичні засади реалізації компетентнісного підходу у підготовці та професійному вдосконаленні майбутніх фахівців [3].

Зміст та структура компетентності, зокрема професійної, були предметом наукових досліджень таких відомих вчених, як І. Зязюн, Н. Кузьміна, Н. Мойсеюка, В. Сластьоніна та багатьох інших [14].

Метою статті є аналіз поняття “рефлексивна компетентність майбутніх офіцерів-прикордонників”.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідженням компетентності як педагогічної проблеми займалось широке коло науковців. Як свідчить аналіз сучасної філософської, педагогічної та психологічної літератури, на сьогодні існують різні наукові підходи щодо розкриття змісту понять “компетентність”, “професійна компетентність”, “рефлексивна компетентність” та їх складових.

Існують різні позиції тлумачення зазначених педагогічних явищ, а саме:

- системно-функціональний (В. Мельник, Т. Шамова);
- інтегрований (Л. Даниленко, С. Клепко, В. Олійник);
- психологічний (П. Горностаї, І. Єрмаков);
- акмеологічний (С. Архіпова, Т. Браже, Ю. Трофімова) [4].

Ураховуючи те, що проблема формування компетентності майбутніх фахівців є ґрунтовно розробленою у педагогічній науці, певного уточнення та осмислення потребує проблема формування рефлексивної компетентності майбутніх фахівців.

Зміст поняття “компетентність” у сучасній науці є до сьогодні не однозначним, не узгодженим та має декілька трактувань.

Проблема розкриття змісту поняття “компетентність” є об’єктом дослідження психологів, педагогів, учених-практиків. Проте, в сучасній науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення цих понять.

Британський вчений, лінгвіст Дж. Равен розглядав компетентність як специфічну здібність, необхідну для ефективного виконання конкретних дій у певній сфері з опорою на фахові знання, предметні навички, способи мислення та відповідальність за прийняті рішення [16].

Учений у своїх працях охарактеризував 37 видів компетентностей. Привертає увагу використання Дж. Равеном таких понять, як “адаптованість”, “адекватність”, “самоконтроль”, “готовність”, що пов’язані з категорією “компетентність” [16].

Як свідчить аналіз наукових праць, вчені-дослідники, аналізуючи проблему формування компетентностей майбутнього фахівця, звертають увагу на таке багатовимірне поняття, як рефлексивна компетентність.

Відповідно до ключових висновків вчених, рефлексивна компетентність передбачає уміння виконувати дослідницьку діяльність, рефлексивні властивості свідомості, організаційно-професійні навички.

Згідно із переконаннями А. Біз’яєвої, рефлексія фахівця потребує аналітичних умінь, осмислення та побудови (конструювання) своєї діяльності [9].

Вітчизняні вчені Ю. Бабаян та К. Нор рефлексивну компетентність пояснюють як професійну якість особистості фахівця, яка покликана ефективно та адекватно здійснювати рефлексивні процеси засобами реалізації рефлексивної здатності. Одним із варіантів трактування поняття “рефлексивна компетентність” є таке: інтегративна якість особистості, якій властивий відповідний ступінь засвоєння рефлексив-

---

них компетенцій, що містять знання, уміння і навички професійного та життєвого досвіду [5].

Завдання формувати компетентного фахівця у будь-якій професійній діяльності виражається у компетентнісному підході.

Відповідно до існуючих вимог щодо підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, вони повинні бути підготовлені до виконання професійних обов'язків, виховної та освітньої, соціальної та культурної роботи, організаційно-управлінської діяльності, спортивної і рекреаційної діяльності. Отже, майбутній офіцер-прикордонник повинне оволодіти компетентністю в зазначених видах діяльності.

На думку А. П. Гурєєва, компонентом, що пов'язує усі складові професійної компетентності майбутнього фахівця, є рефлексивна компетентність [10].

Теоретичне вивчення проблеми показало, що проведено низку досліджень, в яких вивчається проблема формування професійної рефлексії фахівців будь-якої сфери. Наприклад, А. П. Гурєєв здійснював дослідження процесу формування рефлексії професійної діяльності педагога. Учена Н. Б. Крашеніннікова вивчала процес формування педагогічної рефлексії як умову підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності [8].

Значення педагогічної рефлексії в підготовці майбутнього вчителя висвітлено у працях О. Ю. Шавріної [13].

Педагог Ю. В. Кушеверська досліджувала особливості формування рефлексивної компетентності студентів у процесі освітньої діяльності в педагогічному коледжі [13].

Узагальнення результатів аналізу досліджень вищезгаданих авторів дозволило сформулювати твердження щодо рефлексії: рефлексія є одним із ключових компонентів діяльності, а, отже, рефлексивна компетентність є складовою професійної підготовки майбутніх фахівців.

Дослідження опублікованих матеріалів щодо явища рефлексії свідчить про те, що вона є необхідною тоді, коли людина відчуває труднощі та їх потрібно подолати. Професійна рефлексія пов'язана з характерними особливостями змісту професійної діяльності, з

особистим життєвим досвідом та спрямована на власну діяльність та діяльність колективу [15].

Щодо професійної діяльності офіцерів-прикордонників, професійна рефлексія характеризується усвідомленням власного професійного (оперативно-службового або оперативного-тактичного досвіду), формуванням критеріїв успішності власної професійної діяльності, аналізом змін, що існують у сучасному суспільстві.

Щодо змісту професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, професійна рефлексія виражається в організації та плануванні освітнього та самоосвітнього процесу, обранні стратегії та методів організації, корекції мети та засобів самоосвітньої та освітньої діяльності.

Професійна діяльність офіцера-прикордонника повинна бути заснована на рефлексії. У процесі вирішення професійних завдань з'являються ситуації, які вимагають оперативного реагування.

З метою забезпечення ефективної професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників необхідно формувати в них рефлексивну компетентність. Недостатньо мати знання про рефлексію та рефлексивні уміння. Необхідною є рефлексивна компетентність, яка забезпечує ефективне вирішення нестандартних ситуацій професійної (оперативно-службової та оперативного-тактичної) діяльності.

Проблема формування рефлексивної компетентності є досить актуальною. На сьогодні практично не існує спеціальних досліджень, присвячених формуванню рефлексивної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників [11].

В основі теоретично-методичних засад формування рефлексивної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників є такі положення:

процес професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників повинен реалізовуватись на основі компетентнісного підходу;

процес професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників повинен базуватись на основі спеціально організованої професійної рефлексії;

процес впровадження компетентнісного та рефлексивного підходів повинен бути рівноважним;

процес формування рефлексивної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників повинен бути адекватним природі рефлексивного процесу.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що рефлексія є складним психологічним явищем, яке має високий рівень складності, інтегративності, на відміну від інших психічних феноменів. Результатом сформованості рефлексії є виникнення феномену свідомості. Відомий вчений О. М. Леонт'єв вважав свідомість рефлексією власної діяльності самого себе [7].

Результативною стороною свідомості та її необхідною умовою є рефлексія. За твердженням Л. П. Гримака, людина мала можливість прогресувати завдяки процесу рефлексії, здійснюючи відокремлення поганих явищ від хороших. Рефлексія забезпечує управління власною активністю людини відповідно до особистісних цінностей та змісту, формує нові механізми, цілі та завдання [12].

Рефлексія є явищем багатовимірним. Існує декілька напрямів дослідження рефлексії:

рефлексія у контексті психології мислення (В. Давидов, Н. Кулюткін) [7];

рефлексія у контексті оптимізації професійної діяльності (О. Анісімов) [2];

рефлексія як один із принципів організації та розвитку психіки людини (Б. Анан'єв, П. Блонський, Л. Виготський, С. Рубінштейн) [1; 6];

рефлексія як складова структури діяльності (Л. Виготський, О. Леонт'єв);

роль рефлексії в організації комунікативних процесів (Г. Андреева, Л. Петровська);

значення рефлексії в умовах кооперативної діяльності людей (М. Алексеєв);

рефлексія як засіб організації освітньої діяльності (О. Анісімов, Н. Ключева);

рефлексія як форма розумової діяльності (Г. Щедровицький) [11].

У професійній діяльності вміння фахівця використовувати рефлексію прийнято визначати через поняття "рефлексивна компе-

---

тентність”. Проведений теоретичний аналіз наукової літератури дозволив встановити, що рефлексивна компетентність передбачає поінформованість особистості щодо процесів актуалізації, реалізації рефлексивних здібностей у сприйнятті та подоланні стереотипів мислення та побудови нового змісту.

Рефлексивна компетентність дає можливість особистості переосмислити особистісний та професійний досвід та сформувати нові професійні еталони та стандарти, що стимулюють розвиток особистості.

За переконанням Н. Цирельчука, рефлексивна компетентність є мета-компетентністю та розвивається за допомогою мислення, свідомості, самосвідомості, самовизначення, самоактуалізації, самореалізації тощо. На думку А. Деркача, рефлексивна компетентність є мета-поняттям, тобто мета-компетентністю, яка за допомогою рефлексії забезпечує своєчасну корекцію та розвиток інших ключових компетентностей особистості [9].

Отже, варто зазначити, що рефлексивна компетентність допомагає професійному становленню особистості офіцера-прикордонника. Умовою успішного оволодіння професійною діяльністю є формування системи професійно важливих якостей. Водночас деякі вчені-дослідники зауважують, що вміння використовувати рефлексію – головна професійна якість фахівця, оскільки вона є основним феноменом активності особистості та механізмом її самоорганізації та регуляції взаємодії людини у суспільстві.

Висновки. Рефлексивна компетентність майбутнього офіцера-прикордонника – це його професійна якість, що дозволяє ефективно здійснювати рефлексивні процеси, реалізовувати рефлексивні здібності, підвищити творчість у професійній діяльності, індивідуальний розвиток та впливає на становлення особистості як професіонала.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Формулюючи загальний висновок щодо оцінки стану запропонованої проблеми, зазначимо, що досі є мало вивченими такі аспекти, як: зміст та структура рефлексивної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, умови формування рефлексивної компетентності май-

---

бутніх офіцерів-прикордонників, критерії та рівні сформованості рефлексивної компетентності.

Список використаної літератури

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л., 1969. – 190 с.
2. Анисимов С. Ф. Мораль и поведение / С. Ф. Анисимов. – М. : Мысль, 1985. – 155 с.
3. Андреев Г. М. Компетентносная парадигма в образовании: опыт философско-методологического анализа / Г. М. Андреев // Педагогика. – 2005. – № 4. – С. 41–47.
4. Архипова С. П. Професійна компетентність і професіоналізм соціального працівника: сутність і шляхи розвитку / С. П. Архипова // Соціальна робота в Україні: теорія та практика. – К. : Аспект-Поліграф, 2004. – Вип. 2 (7). – С. 15–24.
5. Бабаян Ю. О. Формування рефлексивної компетентності майбутнього вчителя початкових класів / Ю. О. Бабаян, К. Ф. Нор // Формування професійної компетентності майбутнього вчителя : науковий посібник ; за заг. ред. професора С. І. Якименко. – К. : Видавничий Дім “Слово”, 2011. – С. 231–266.
6. Выготский Л. С. Сочинения : в 6 т. / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 4. – 424 с.
7. Давыдов В. В. Понятие компетентности с позиций развивающего обучения / В. В. Давыдов // Современные подходы к компетентностно-ориентированному образованию : материалы семинара. Мегапроект “Развитие образования в России” / ред. А. В. Великанова. – Самара : Профи, 2001. – С. 4–12.
8. Даниленко Л. І. Структура педагогічних інновацій / Л. І. Даниленко // Вересень. – 2005. – № 1. – С. 110–115.
9. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО “МОДЭК”, 2004. – 752 с.
10. Життєва компетентність особистості : науково-методичний посібник / [за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Гессен]. – К. : Богдана, 2003. – 520 с.
11. Компетентнісний підхід в освіті. Проблеми, поняття, інструментарій // Зарубіжна література. – № 23 (47) грудень. – 2006. – С. 16–28.
12. Кузьмина Н. В. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма / Н. В. Кузьмина. – М. : Рос. акад. управления, 1993. – 73 с.

---

13. Кушеверская Ю. В. Формирование рефлексивной компетентности студентов в образовательном процессе педагогического колледжа : автореферат дисс. на соискание учен. степени кандидата пед. наук : 13.00.08/ Ю. В. Кушеверская. – Петрозаводск, 2007. – 21 с.

14. Мойсеюк Н. С. Педагогіка / Н. С. Мойсеюк : навчальний посібник. 3-тє видання, доповнене, 2001. – 608 с

15. Петровская Л. А. Компетентность в общении / Л. А. Петровская. – М., 1989. – 137 с.

16. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен. – М. : КоГито-Центр, 2002. – 257 с.

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Тушко К. Ю.

Стаття надійшла до редакції 25.02.2016

Мельничук Ю. Формирование рефлексивной компетентности как педагогическая проблема

Статья посвящена проблеме реализации компетентностного подхода в высшей школе. Проанализированы сущность компетентностного подхода. Выделена разновидность профессиональной компетентности – рефлексивная компетентность. Сформулировано определение рефлексивной компетентности будущих офицеров-пограничников.

Ключевые слова: компетентность, рефлексивная компетентность, будущие офицеры-пограничники, профессиональная подготовка, рефлексия.

Melnichuk Yu. Reflexive Competence Formation as Pedagogic Problem

The problem of professional development and continuous self-education and self-development of future professionals in Ukraine has acquired urgency due to the dramatic transformations changing modern society, the emergence of new democratic conditions for changes in the national education system.

Among the social institutions that are experiencing transformation processes, special attention should be paid law enforcement system, including the State Border Service of Ukraine. Relevant is the formation of competent professionals border agency capable of efficiently and constructively solve professional tasks conscientiously fulfill them.

Formation of the competitive expert predicts improvement as the subject of professional activity throughout professional activity that requires detailed content analysis algorithm and professional development of future border guard officer, the formation of its competence.

Of particular note is the problem of professional training of future officers, border guards, the formation of key competencies, including reflective because it affects the professional activity of officers, border guards, the adequacy and timeliness of response to the problem situation, perception of innovation in professional activities.

In general, it should be noted that the reflective professional development expertise helps individual border guard officer. The condition of successful mastering profession is to develop a system of professionally important qualities. However, some scientists, researchers note that the ability to use reflection - of professional quality expert, since it is the main activity of the individual phenomenon and mechanism of self-regulation and human interaction in society.

The article devoted to the implementation of competence approach in higher education. The essence of competence approach. Thesis there is determined the kind of professional expertise - reflexive competence. Formulated definition reflective competence of officers of border guards.

Keywords: *competence, reflective competence, future officers, border guards, training, reflection.*